

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.815

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 27.09.2019 Kabul Tarihi: 21.10.2019

Atıf Künyesi: Şerif Demir, "Adnan Menderes'e Göre Cumhuriyet Halk Partisi ve İhtilal", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 2347-2361.

ADNAN MENDERES'E GÖRE CUMHURİYET HALK PARTİSİ VE İHTİLAL

Republican People's Party and Revolution According to Adnan Menderes

Doç. Dr. Şerif Demir

ORCID No: 0000-0002-6831-2188

Siirt Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz:

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidar değişti. Böylece 27 yıldır ülkeyi yöneten bir parti, iktidarı büyük bir olgunlukla dört yıl önce kurulmuş yeni bir partiye devretti. Seçimlerden böyle bir sonucun çıkmasını kimse beklemiyordu. Bu durumu ne iktidarı teslim alan Demokrat Parti hazmedebildi, ne de iktidarı teslim eden Cumhuriyet Halk Partisi kabul edebildi.

On yıllık DP iktidar süresince hiçbir zaman kalıcı ve sağlıklı bir iktidar - muhalefet ilişkileri kurulamadı. Bu kavgaın temelinde Ana Muhalefet Partisi CHP'nin, kendi tek parti dönemi uygulamalarını bir kenara bırakarak sınırsız hürriyet ve özgürlük istemesine mukabil, DP'nin muhalefet yıllarında yaşadığı sıkıntıları unutarak iktidardaki gücüyle otoriter bir tavır içine girmesi vardır.

Bu çalışmayla Başbakan Menderes'in, iktidarının ilk yıllarından başlayarak son ana kadar yurt sathında gerçekleştirdiği mitingler, DP Meclis Grup toplantıları ve TBMM Genel kurulundaki konuşmaları tarandı. Dönemin siyasi gelişmeleri ışığında Menderes'in, CHP'ye yönelik 'ihtilal' tanımlaması ve siyasi gelişmelere göre 'ihtilal' beklentisi tespit edilmeye çalışıldı. Dönemin arşiv belgeleri, gazeteleri ve dönem üzerine yapılmış tetkik eserlere dayalı veri toplama tekniği izlendi. Elde edilen veriler karşılaştırmalı içerik çözümleme tekniğiyle incelendi.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi, İhtilal

Abstract:

The government in Turkey changed with 14 May 1950 elections. Thus, a party that was governing the country for 27 years assigned the power with great maturity to a new party that was founded four years ago. No one expected a result like this from the elections. This situation was neither accepted by DP that was in power nor by RPP that assigned the power.

During those ten years of DP's governance, a healthy and permanent power and opposition party relation could not be established. The underlying reasons of this conflict are main opposition party Republican People's Party's unlimited freedom demands putting aside their one-party system executions and DP's authoritarian executions forgetting the hardships in its opposition party years.

In this study, President Menderes' meetings starting from his first years of governance in the country until his last times, DP Parliament meetings, and his speeches in Turkish Grand National Assembly General Board were scanned. In consideration of the political developments of the period, Menderes' definition of 'revolution' towards Republican People's Party and a 'revolution' expectation according to the political developments were tried to be determined. Data Collection Technique towards works

was followed in archive records and newspapers of the period and in investigation about the period. The data obtained was analysed with comparative content analysis technique.

Keywords: Adnan Menderes, İsmet İnönü, Republican People's Party, Revolution

Giriş

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni daha iyi anlayabilmek için askeri müdahaleye maruz kalan DP lideri ve Başbakan Adnan Menderes'in "ihtilal" ve "asker" hakkındaki görüşlerinin bilinmesi gerekir. Bu çalışmayla dönemin siyasi olayları içinde, Başbakan Menderes'in, 'ihtilal' hakkında ne düşündüğü ve Menderes'in darbeye bu kadar hazırlıksız yakalanmasının¹ sebepleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmaya kaynaklık eden ana materyaller, Başbakan Menderes'in 1950-1960 yılları arasındaki konuşmalarıdır. Bu konuşmalar Meclis zabıtlarından, dönemin gazetelerinden, yayınlanan grup toplantı tutanaklarından ve döneme ait hatıralardan elde edildiler. Menderes'in "ihtilal" hakkındaki sözleriyle, dönemin siyasi olayları birlikte karşılaştırmalı değerlendirildi. Böylece Menderes'in ihtilal hakkındaki düşüncesi, ülkede ihtilal olup olamayacağına ilişkin fikirleri ve olası bir ihtilalin hangi şartlarda nasıl olabileceğine yönelik kanaati tespit edilmeye çalışıldı. Bu çalışmayla 27 Mayıs hakkında yapılacak çalışmalara Başbakan Menderes'in "ihtilal" hakkındaki görüşleri belirlenerek katkı sunulması amaçlanmaktadır.

1. Demokrat Parti İktidarı ve Muhalefet

14 Mayıs 1950 genel seçiminin sonucu, kamuoyunda büyük bir sürpriz olarak görüldü. Başarıyla yapılan bu seçimle demokratik bir olgunluk içerisinde 27 yıllık CHP iktidarı sona ererken yeni DP iktidarı başlamış oldu. Seçimin kesin sonuçları alınmadan siyaset kulislerinde DP liderlerini rahatsız eden bazı haberler dolaşmaya başladı. Seçim gecesi dört generalin CHP lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ederek "seçimlere hile karıştırıldığı" gerekçesiyle seçim sonuçlarını iptal edebileceklerini söyledikleri iddia edildi. Bu söylenti üzerine telaşlanan DP'liler, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ı Celal Bayar'ın evine davet ederek bilgi istediler. Genelkurmay Başkanı'nın "Ordu seçim neticelerine hürmet edecektir" teminatıyla DP'liler teskin edildiler². Fakat bu görüşme DP'lilerin zihnindeki bütün kuşkuları yok etmeye yetmedi.

Başbakan Menderes, iktidarı devraldığı anda siyasette yeni bir sayfa açmak istedi. Bu amaçla Menderes, CHP'lilere her türlü siyasi teminatı vererek kesinlikle "devri sabık yaratılmayacağı" yani geçmişe yönelik bir soruşturma ve incelemeye gidilmeyeceğini taahhüt etti³. Menderes bir düşüncesini bir adım daha ileri taşıyarak kapsamlı bir af kanunu çıkardı⁴. Menderes yeni bir dönemle birlikte siyasette yeni bir başlangıç yapmak istiyordu.

Genel seçimler sonrasında Ana Muhalefet lideri İnönü, Başbakan Menderes'i tebrik ziyaretine geldi. Menderes, son derece nazik ve kibar bir karşılama bulunarak saygısını göstermek için İnönü'ye kendi koltuğunu gösterdi. İnönü'nün Menderes'e ilk sorusu "Emniyette miyiz" oldu. İnönü, DP'lilerin seçim sonuçlarını coşkunun bir şekilde kutlamasından rahatsız olmuş, kendi ve yakınlarının hayatından endişe etmişti. Böyle bir soru oldukça duygusal ve kırılmalı olan Menderes'te büyük bir hayal kırıklığı meydana getirdi. Bunun üzerine Menderes, İnönü'ye iade-i ziyarette bulunmadı⁵. Bu olay yeni dönemin ruhuna pek uygun düşmedi. Memlekette iktidar değişikliğiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştı fakat

¹ Rıfıkı Salim Burçak, *İdamların İcyüzü*, Demokratlar Kulübü Yay., Ankara 1997, s. 5

² Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 13-14

³ Şerif Mardin, "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 181

⁴ *TBMM, TD, D.9, B.6, c.XXV*, s. 326

⁵ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 50

geçmiş dönemlerdeki alışkanlıkların etkisiyle iktidarla, muhalefet arasındaki kavga sona ermemiştir.

1950 seçimlerinde halkın bir yanlışı yaptığına inanan CHP'liler, olası ilk seçimde bu yanlıştın telafi edileceğini düşünerek iktidara karşı sert bir muhalefet yürütüyorlardı. CHP'nin bu anlayışından çok rahatsız olan Başbakan Menderes, CHP'yi "Bu memleket için böyle ihtilalci usuller faydalı mıdır? Bu memlekette her gün tehlike varmış gibi bir hava yaratmak isteyen bir mücadele doğru olamaz" diyerek eleştirdi⁶. Menderes'in ifadelerinde geçen "ihtilalci usuller" 1952 yılının siyasi atmosferinde pek dikkat çekmedi. Fakat Menderes, aynı ithamlarda bulunmaya devam etti.

CHP'nin izlediği siyaset anlayışına tepki gösteren Menderes, CHP'lilere açıkça "ihtilal mi istiyorsunuz, intihap mı?" diye sordu⁷. Menderes'i bu kadar şaşırtan CHP lideri İsmet İnönü'nün İzmir'de, "Öyle bir vatan ki orada Anayasa ayaklar altındadır. Öyle bir vatan ki vatandaş hakları iptal edildiği için süratle nifaka gitmektedir. Öyle bir vatan ki zulüm ve istibdat altında bunalmaktadır. Bu zulme karşı milletin ilanihayıye (sonsuzca değin) tahammül göstereceğini sanmak yanlıştır" sözleridir⁸. Çünkü Menderes'e göre, İnönü'nün bu sözleri bir ihtilal beyannamesine benzemektedir⁹.

1954 seçimleriyle büyük bir zafer kazanan Menderes, seçim sisteminin de yardımıyla gücün zirvesine çıktı. Siyasette İsmet İnönü ağır bir siyasi darbe almış, özellikle CHP'de parti içi özeleştirici süreci başlamıştı. Fakat bu dönemde DP'nin yaptığı siyasi hatalar, CHP'yi güçlendirerek CHP'nin özgüvenini artırdı ve tekrar DP'ye karşı sert ve etkili bir muhalefet yapabilmesine imkân tanıdı.

Meclis'te ki sınırlı milletvekilleriyle fazla etkili olamayan İnönü¹⁰, siyasetteki ağırlığını sokaklara verdi. Muhalefetin sıklıkla halkın arasında mitingler yapmasına fazla bir anlam veremeyen Menderes, "Seçim kampanyası mı var? İhtilal mi olmuştur? Ne var ne oluyor diyeceksiniz... Bütün memleketi altüst etmek, velveleye vermek için, hiçbir gayret esirgenmiyor. Sebebi nedir? Memlekette, artık bıçak kemiğe dayandı denecek ve her ne pahasına olursa olsun bir ayaklanmanın lüzumuna kanaat getirilecek şartlar ve sebepler mi mevcuttur?" dedi¹¹. Menderes'e göre, "memlekette büyük bir iktisadi büyüme gerçekleşirken muhalefetin memleketteki tahrikleri son dereceyi bulmuştur. Adeta memlekette bir ihtilal havası estirilmektedir. Masum bir iktidara toptan ve haysiyet şiken (haysiyet kıran) sözler söylemekten çekinmemektedirler. Bu memleket estirilmek istenilen bir ihtilal havasına maruz bırakılmamalıdır"¹². Menderes 10 Nisan 1956'da Gaziantep'te muhalefeti halka şikâyet ederek muhalefetin memleketi açıkça ihtilale götürdüğünü iddia etti. Ülkede muhalefet tarafından terör yaratılarak, tahrik ve teşvikle kaos oluşturulmaya çalışıldığını iddia eden Menderes, muhalefet partisi milletvekillerinin konuşmalarından pasajlar okuduktan sonra, "ihtilalci metotların bu memlekette sökmeyeceği bir defa daha sabit ve malum olsun ve bu fitne artık mutlak ve muhakkak olarak dinsin" dedi¹³. Menderes, CHP'lilerin hükümeti ağır ve sert bir şekilde eleştirmesini "ihtilalci metot" olarak görmesi dikkat çekiciydi.

⁶ Zafer, 24 Mart 1952

⁷ Zafer, 5 Ekim 1952

⁸ Ali Naci Karacan, "İnönü'nün İzmir Nutku", *Milliyet*, 6 Ekim 1952

⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1952

¹⁰ *TBMM, ZC, D.10, İ.48, c. X, (29 Şubat 1956), s. 1251-1255*

¹¹ *Zafer*, 31 Mart 1956

¹² *Zafer*, 7 Nisan 1956

¹³ *Zafer*, 11 Nisan 1956

Siyasetteki gerilim Mecliste, DP'li vekillerle CHP'li vekiller arasındaki ilişkilere de yansıyor, Mecliste her gün kavgalar yaşanıyor. Ülkedeki ağır siyasi havadan CHP'yi sorumlu tutan Menderes¹⁴, CHP'lilere açıkça “bir ayaklanmayı, bir kıyama tahrik edebilmek için elinizden gelen her şeyi yaptınız. Bu memleketi nereye götürmek istiyorsunuz” diye soruyordu¹⁵. Menderes'e göre CHP'nin hürriyet talepleri samimi ve gerçekçi değildi. Çünkü CHP bu talepleriyle “ihtilâli kolay ve maksatların tahakkuku müyesser olması” için istiyordu¹⁶. Yani Menderes, CHP'nin iktidara gelebilmek için ihtilalin olmasını arzu ediyordu.

DP iktidarının ilk sekiz yılında, Menderes'in CHP'yi zaman zaman ihtilalci usulleri takip etmekle suçlamasından kimse olası bir “ihtilal” olacağı düşüncesini algılamadı. Menderes'in benzetme yaptığını ve rakibine karşı mukabelede bulunduğu düşünüldü. Çünkü kamuoyunda kimse “ihtilal” ihtimalini olası görmediği için bu konu üzerinde herhangi bir tartışma meydana gelmedi.

2. Darbenin Ayak Sesleri ve Irak'taki Askeri Darbe

1957 yılında oldukça zorlu bir seçim sürecinde çıkan Adnan Menderes, çok yorulmuş ve yıpranmıştı. Seçimlerde DP'nin ilk kez %50'nin altına düşmesi muhalefetin moralini artırırken DP saflarında içten içe psikolojik bir çöküşü başlattı. Fatin Rüştü Zorlu'nun ifadesiyle seçim gecesinde Menderes, “mağlup bir kumandana ne kadar benziyor. Üzerinde sadece üniforma eksikti”¹⁷.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki en büyük müttefiki ve yakın dostu Irak'ta, 14 Temmuz 1958'de iktidara karşı son derece kanlı bir askeri darbe meydana geldi. Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa, darbeciler tarafından yakalanarak infaz edildiler¹⁸. Irak'ta bu olaylar gerçekleşirken Başbakan Menderes, kişisel dostluk kurduğu Nuri Said Paşa'yı İstanbul Yeşilköy Hava Limanında karşılamak için bekliyordu. İstanbul'a Nuri Said Paşa'nın ölüm haberi geldi. Bu olaylar Başbakan Menderes'in ruhunda derin izler bıraktı ve aklına “zamansız ihtilal kuşukları düşürdü”¹⁹. Menderes, hassas, duygusal ve yorgun bir siyaset adama olarak, yakın dostu olan Nuri Said Paşa'nın bu şekilde bir askeri müdahaleyle hayatını kaybetmesine çok üzülürdü. Aynı sonuçla karşılaşabilme ihtimalinin varlığı Menderes'te korkuya, korku ihtilal fobisine dönüştü. Menderes, bu fobinin etkisi altında kalarak hiçbir zaman bu korkularından tam olarak kurtulamadı²⁰.

Türkiye'nin sınırlarının az ötesinde iktidarın bir darbeye kolayca devrilmesi, Türkiye gündemini aniden değiştirdi. Bu zamana kadar Türkiye'de darbe olabilme ihtimalinin varlığını kabul etmeyenlerin kafası karıştı. Türkiye'de siyasal kavganın ve iktidar mücadelesinin niteliği değişti²¹.

DP iktidarı döneminde daha evvelde farklı ülkelerde de darbeler olmuştu. Arjantin'de 18 Haziran 1955'de meydana gelen darbeye devrilen Başkan Peron üzerinden Başbakan Menderes'e yönelik eleştiriler de yapıldı. Fakat bu eleştirileri kimse ciddiye almadığı için gündem oluşturmadı. Fakat Irak ihtilali Arjantin'den oldukça farklıydı. Öncelikle Irak, Türkiye'nin sınır komşusu ve Müslüman bir ülkeydi. Ayrıca Irak'ı yöneten devlet adamlarıyla

¹⁴ TBMM, ZC, D.11, İ.143, c.II, (22 Şubat 1958), s.338-346

¹⁵ Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, c.VIII, Haz. H. Kılçık, Ankara 1992, s.153

¹⁶ TBMM, ZC, D.11, İ.49, c.II, (28 Şubat 1958), s.1173

¹⁷ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Alkım yay., İstanbul 2004, s. 128

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007, s. 270-271

¹⁹ Mükerrrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, c.II, Kervan yayıncılık, İstanbul 1983, s. 813-814

²⁰ Ş. S. Aydemir, *İhtilal*, s. 271

²¹ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 167

Başbakan Menderes arasındaki yakın bir dostluk ilişkisi vardı. Menderes'in dikta bir idare kurduğunun iddia edildiği bir zamanda, Irak'ta darbenin olması çok dikkat çekiciydi. Muhalefet Irak'la Türkiye arasında benzerlikler kurarak DP iktidarına ağır eleştirilerde bulunmaya başladılar. Örneğin CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, *"Irak'ta son hadiseler neticesinde ölenler bizimkilerin akıl hocası idi. Onlar Irak'ta yaptıklarını bizimkilere tavsiye ederlerdi. 'Partilerden mi şikâyetiniz var. Kapatın gitsin. Basından mı şikâyetiniz var, susturun gazeteleri olup bitsin' derlerdi. Onların akıbeti ders olmalıdır"* dedi²².

3. Siyasette "İhtilal" Tartışmaları

Muhalefet partilerinin ve basın sıklıkla darbeyi gündeme getirerek DP'ye göndermelerde bulunması DP'lileri çok rahatsız etti. DP Meclis grubu, Irak ihtilalini görüşmek üzere 11 Ağustos 1958'de toplantıya çağrıldı. Toplantıda bazı DP'li milletvekillerinin son derece rahat bir tavır içinde "Bizde ihtilal olmaz" sözlerine Menderes, son derece sert tepki gösterdi. Menderes, CHP'nin sıklıkla *"Demokrat Parti memleketi iflasa götürmüş... Demokrat Parti memlekette istibdat kurmuş..."* şeklinde propaganda yaparak "İstiklal Mahkemeleri kuracağız" dedikleri zaman, DP grubunun kendi yanında yeterince durmadığını iddia etti. Menderes, grupta milletvekillerine dönerek ısrarla "siz neye isnat ederek 'ihtilal olmaz' diyorsunuz?" diye sordu. Sürekli CHP'liler tarafından tehdit edildiğini iddia eden Menderes, bir takım kuvvetlerin harekete geçmesini bekliyorlar. Sözlerini Irak ihtilaline getiren Menderes, *"Irak'ta cereyan eden bu hareketlerin milletçe yapıldığına mı kanisiniz? Bu 10-15 kişinin eseri tertibidir. Bu dünyanın her tarafında böyledir. Bizde olmayacağını nasıl kestiriyorsunuz? Maverayı perdede (perde arkasında) neler cereyan ettiğini ne biliyorsunuz?"* diye sordu²³.

DP Grubu Menderes'in konuşması sonrasında yayınladığı sonuç bildirisinde "CHP'ye son ihtarı" verdi. Bildiri de CHP için *"Meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını, şiddet yoluyla tahrip etmenin mümkün hatta lazım olduğu kanaatini uyandırmaya müncer olabilecek (bir yöne çekilen) çok tehlikeli bir yola girmiştir"* denildi²⁴. Menderes'in ve DP grubunun bu görüşleri, İnönü tarafından şiddetle reddedildi²⁵.

Irak Askeri Müdahalesi ile siyasetimizde "ihtilal" üzerine açılan kavga büyüyerek sürdürüldü. Kamuoyunda her geçen gün ihtilal konuşulmakta, gazetelerde de farklı ülkelerde meydana gelen hükümet darbeleri üzerinden güncel siyasete yönelik mesajlar verilmekteydi. Menderes'te, ülkede bir ihtilal niyeti ve hazırlığının olabileceğine ihtimal veriyor fakat bu eylemi gerçekleştirebilecek en önemli adres olarak CHP'yi görüyordu.

6 Eylül'de Balıkesir'de halka hitap eden Adnan Menderes, bir kez daha ihtilal kavramından söz ederek ciddi açıklamalarda bulundu. Ülkede huzuru tesis etmek için seçimleri bir yıl öne aldıklarına işaret eden Menderes, muhalefetin ısrarla "memlekette ihtilal" çıkarma özlemi içinde olduğunu, bu konuda ki görüşlerini sıklıkla kamuoyuyla paylaştıklarını belirtti. Menderes, ülkede huzur için ilk başlarda sustuğunu, fakat ülkede meydana getirilen bu huzursuzlukla mücadele edebilmek için konuşmak zorunda kaldığını söyledi. Konuşmasında sıklıkla CHP'yi suçlayan Menderes, CHP'nin "Devlet düşkünlüğünden, sandalye kavgasından ihtilale, oradan da kardeş kavgasına" gittiğini söyledi. CHP'lilerin niyetini Menderes, *"TBMM denen Milli Kâbe'yi itibardan düşürmek ve memlekete 'işte Meclis de kalmamıştır' diyerek ellerini kollarını sallıya sallıya seçimlerin semtine dahi uğramadan iktidara gelivermek..."* olarak belirtti. Menderes, *"Yine bunlar kalkıyor, Irak'ı misal göstererek ve mütemadiyen ve"*

²² Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara 2004, s. 519

²³ A. Menderes, *age*, c. VIII, s.312-314

²⁴ *Milliyet*, 12 Ağustos 1958

²⁵ *Milliyet*, 13 Ağustos 1958

ısrarla gazetelerinde milleti tahrik ve teşvik ederek adeta 'Bunları da öldürecek bir sergerde (başbozuk), bir serseri çıkmayacak mı? demektedirler" dedi²⁶. Menderes'in CHP'ye yönelik sözlerine karşı İnönü, "Tarih daima göstermiştir ki, ihtilal iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri, meşru hükümetler aleyhine teşebbüs ederler. Yahut insan hakları dışında hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri, ihtilali zorla meydana getirirler" dedi²⁷.

4. Siyasetin Tıkanması

Türkiye 1958 yılının son aylarında büyük bir ekonomik kriz içinde bocalıyordu. Ülkenin zor günler yaşadığı böyle bir zamanda, iktidarla muhalefet partileri kısır kavgalarla zaman harcıyorlardı. DP yönetimi, ülkedeki ekonomik krizle beraber siyasi krize çare arıyor, toplantı üzerine toplantı yapıyordu. 7 Aralık'ta Çankaya'da toplanan DP liderleri, İnönü'nün çeşitli şehirlere yaptığı gezilerde alınan güvenlik önlemleri üzerinden mevcut siyasi durumu görüştüler. Toplantıda açıkça ülkedeki siyasi atmosfere göre "ihtilal çıkabileceğini ve ihtilallerin haber vermeden geldiği" söylendi. Çankaya Köşkünde tırmanan siyasi tansiyon ve ülkede yaşanan siyasi krizlerin aşılması için birtakım tedbirlerin alınması kararlaştırıldı.

Ekonomik ve siyasi krize çözüm aramak için 8 Aralık 1958'de DP Grup toplantısı yapıldı. Toplantıda Bakanlar, özellikle İnönü ve CHP'nin kural tanımaz faaliyetlerini anlattılar. Menderes'de, muhalefete karşı sert tedbirler alınmasını istedi. Menderes'e göre, "Bu Halk Partisi şiddet politikası takip etmektedir; Grubumuzu, Meclisimizi tahkir etmektedir, senin en yüksek, en kutsi çatını çatır çatır yerin dibine göçürmek istemektedir. Buna karşı biz, eğer icap ederse, her türlü tedbiri almaya hazırız" dedi²⁸. Bu dönemde DP grubunda çoğunluk Menderes'in sertlik politikasına direniyor ve çözüm yolunun sertlikle mukabele olmadığını düşünüyorlardı²⁹.

DP Grubu, 9 Aralık'ta bir kez daha toplandı ve alınacak tedbirleri görüştü. Grupta 15 kişilik bir Tedbirler Komisyonu kurularak çalışmalara başlaması kararlaştırıldı. Tedbirler Komisyonu raporunu 27 Aralık 1958'de tamamladı. Bu rapor, 6 Mayıs 1959'da grubun önüne geldi. Muhalefete karşı alınması önerilen tedbirler grupta okunduğunda milletvekilleri "İnönü'nün ihtilal peşinde olduğunu" mutlaka birtakım önlemler alınması gerektiğini ısrarla ve birbirlerine tekrarlayarak söylemeye başladılar. DP içerisinde CHP'ye karşı sert tedbirler alınmasını savunanların en başında Cumhurbaşkanı Celal Bayar geliyordu³⁰.

5. İsmet İnönü'nün 'Bahar Taarruzu'

Her geçen gün ülkede siyasi gerilim iyice tırmanıyordu. CHP, Hürriyet Partisi'nin kendisine katılımıyla siyaseten daha da kuvvetlendi. 1957 seçimlerini hile yapılarak DP'nin kazandığına inanan CHP'liler, olası ilk seçimde iktidarı kesinlikle geri alabileceklerini düşünüyorlardı. Bu durumu gerçekleştirebilmek için CHP, DP iktidarını erken seçime zorlamaya başladı.

CHP lideri İsmet İnönü, 46 milletvekili, gazeteciler ve partililerle birlikte kalabalık bir heyet halinde "Bahar Taarruzu" adını verdikleri Millî Mücadelede Batı Cephesi komutanı iken savaş yaptığı yerleri kapsayan bir geziye çıktı. Gezinin başlangıç noktası, Yunanlı Komutan

²⁶ Milliyet, 7 Eylül 1958

²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 336

²⁸ A. Menderes, *age*, c.VIII, s. 481

²⁹ R. S. Burçak, *On Yıl*, s. 590

³⁰ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.593

· DP'de Adnan Menderes'le ters düşen milletvekilleri 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurdular. Merkez sağda siyaset yapan bu parti 1957 seçimlerinde beklediği başarıyı yakalayamayınca 24 Kasım 1958'de CHP'ye katıldı. Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yay. İstanbul 2010, s. 409-414

Trikopis'in esir alındığı Uşak'tı. İnönü ve beraberindeki heyet, Ankara'dan başlayarak sırasıyla Uşak, Manisa ve İzmir'e geldi fakat gezinin başlangıcından itibaren her şehirde DP'lilerle CHP'liler arasında kavgalar oldu. Bu gezi sonrasında İstanbul'a giden İnönü, Topkapı'da yaşanan arbedede de hayati tehlike atlattı. İnönü'nün Çanakkale, Kayseri ve Konya'da ki siyasi etkinliklerinde de çeşitli olaylar çıktı.

Hükümet her geçen gün ülke üzerinde kontrolü sağlamakta zorlanıyordu. Bu durumun farkında olan Başbakan Menderes, son gelişen olayları görüşmek için 7 Nisan 1960'da DP Meclis Grubunu toplantıya çağırdı. Toplantıda Namık Gedik, 1957 seçimlerini takip eden günlerden başlayarak Halk Partisi'nin gizli faaliyetlerini anlattı ve bunların gizli merkezden idare edildiğini söyledi. Milletvekillerinin hükümete daha sakin olunması ve daha ölçülü hareket edilmesi gerektiğine yönelik öz eleştiri yapmalarına tepki gösteren Menderes, bir ara Başbakanlıktan istifa ediyorum diye grubu terk etti³¹. Bakanların araya girmesiyle zorlukla sakinleştirilen Menderes, dört kez kürsüye gelerek son siyasi olaylar ve alınacak tedbirler üzerinden uzun konuşmalar yaptı.

Meclis Grup toplantısında Başbakan Menderes milletvekillerine dönerek, “Şimdi bir komisyon kurarsınız ve Büyük Millet Meclisi'nin tahkikat açması mevzuunda kararı verirsiniz. Sonra bu tahkikata nereden başlayalım? Söyleyeyim size, bir defa bütün sathı vatanda Halk Partisi nasıl çalışıyor? Tespit edelim” dedi. Meclisin olaylara el koymasını isteyen Menderes, “Memleketin götürülmekte olduğu istikbali görüyorum. Apaçık görmekteyim. ‘Demokrasiyi yerleştireceğiz’ yolundan demokrasi ortadan kaldırılır. Geniş hürriyet yolu sözde hürriyet yolu hakikatte hürriyetleri suiistimal yolu ile hürriyetleri genişletmek yolu ile hürriyetler ortadan kalkar. Bunların yolu budur. Bunların ki sahtekârlıktır. Bunlar devlet nizamını yıkmaktan başka bir maksatla hareket etmiyorlar. (...) Bu yazılar nedir? Alenen ‘kalkın ehli vatan’ diye avazeler (yüksek ses) fırlatmaktadırlar. Baştanbaşa suçtur. Dava açmanın ehemmiyeti yok. Sebep? Üç sene sürecektir. Netice alınmayacaktır. Kapatacaksınız zulmü istibdadi. Bunu Büyük Millet Meclisi tahkikat açmak suretiyle ve el koyması suretiyle yaptırınız. Onlarla karşı karşıya çekişerek Büyük Millet Meclisinden çıkacak hükümle bunu yapalım” dedi. Adaletin önemi üzerinde duran Menderes, “Muhterem arkadaşlar bu memleket kardeş kavgasının eşiğine gelmiş ise bunda büyük mesuliyet adalettedir. Kavga eden taraflar arasında kavgayı ber-taraf eden hakem adli teşkilattır” dedi. Menderes'e göre, “Memlekette isyan ve ayaklanma hadiseleri başlamıştır. Sadece siz bu Yeşilhisar Hadisesini Meclis olarak tahkike geçtiğiniz zaman meselenin rengi büsbütün değişir” dedi³².

Uzun tartışmalar neticesinde DP grubunda, Halk Partisi ve basının durumu ve tutumu hakkında bir komisyon kurulmasına karar verdi.

6. Tahkikat Komisyonu

DP Meclis Grubu 12 Nisan saat 15.00'da toplandı. Komisyon raporu okundu. Rapora göre, “Muhalefet gayrimeşru teşebbüsler içindedir. Halk Partisi idarecileri işi azıtmışlardır; tahrip ve tahrik içindedirler... Ordu siyasete karıştırılmaktadır... CHP meşruiyet sınırlarını aşmıştır. Huzur ve asayiş tehlikededir; demokrasinin yerleştirilmesi için bütün kuvvetlere sahip olan Büyük Millet Meclisinin işe el koyması lazımdır.” Toplantıya katılan milletvekilleri genel olarak bu raporun lehinde konuşmalar yaptılar.

³¹ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.651

· Kayseri Yeşilhisar ilçesinde DP İlçe teşkilatıyla CHP İlçe teşkilatları arasında mahkemeye intikal eden olaylar çıktı. Olayların büyümesi üzerine Valilik müdahale etti. Şehirde gerginlik oldukça üst düzeydeyken CHP lideri İsmet İnönü, Valilik yasağına rağmen Yeşilhisar'ı ziyaret etmek istedi ve yola çıktı. Bu durum Ankara'daki siyasi tansiyonu iyice yükseltti. Ş. Demir, *Menderes*, s. 359-360

³² A. Menderes, *age*, c.IX, s. 177-182

Erzurum Milletvekili Şevki Erker, “bir tahkikat açılacaksa iktidar ve muhalefeti kapsayacak şekilde kanunsuz faaliyetler araştırılmalıdır” dedi. Erker’in bu sözleri üzerine son derece hiddetle ve öfkeyle Başbakan Menderes kürsüye geldi. Menderes, “ben demokrasinin hakiki taraftarıyım, hakikaten taraftarıyım... İşler kötüye gidiyor... Biz bir meşru muhalefetin karşısında mıyız? Neyi konuşuyoruz? Evvela demokrasiyi yapmak için zemini temizlemek lazımdır. Dünyanın hiçbir yerinde böylesine soysuz bir rejim görülmemiştir. Ne koyundur ne keçi, bir Allah’ın belasıdır”. İkinci kez kürsüye geldiğinde CHP’lilerin basına yansıyan beyanatlarından pasajlar okuyan Menderes, mevcut kanunlarla mücadelenin yetersiz kaldığını, bütün çarpık durumları komisyonun ele alacağını söyledi. Komisyon hakkında bazı milletvekillerinin tereddütlerinin olması üzerine üçüncü kez kürsüye geldiğinde Menderes, aynı tereddütleri kendisinin de geçirdiğini bildirdi. Menderes’e göre kurulacak komisyon, Meclis nam ve hesabına hareket edecektir. Zira Başbakan’a göre, “bir defa normal yoldan yürüyelim. Çünkü dava o kadar haklıdır ki, işi ele alır almaz seyreyle gümbürtüyü, ne hakikatler ortaya çıkacak” dedi. Dördüncü kez kürsüye çıktığında Menderes, muhalefetle iş birliği yapmak için çabaladıklarını, fakat karşılık bulamadıklarını, “Bugünkü mücadelemiz de meşrun gayrimeşruya karşı mücadelesidir” dedi³³.

DP Meclis grup toplantısı neticesinde, CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini araştırmak için Mecliste 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu’nun kurulması için karar alındı³⁴. DP’nin Tahkikat Komisyonu Önergesi, 18 Nisan’da TBMM gündemine geldi. Başbakan Menderes’in katılmadığı toplantıda, DP’li milletvekilleri CHP’nin meşru çizgiden çıkarak ihtilale doğru gittiğini söylediler. Bunun üzerine Grup adına söz alan CHP lideri İnönü, “Biz ihtilalden gelmiş bir nesiliz. Meşrutiyet ihtilalinden geldik. Cumhuriyete yöneldik. En sonu, Cumhuriyet ihtilalinden demokratik rejime geçinceye kadar çok gayret sarf ettik ve çok zahmet çektik... Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaşlık hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurularsa ihtilal behemehâl olur. Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır... Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır” dedi³⁵. İnönü konuşmasında iktidar için önemli ikazlarda bulunuyordu fakat o günün siyasi atmosferinde bu sözler fazla ciddiye alınmadı.

TBMM’de CHP’lilerin terk ettiği oturum sonucunda DP’lilerin oylarıyla 15 DP’li milletvekilinden oluşan Tahkikat Komisyonu kuruldu. Aynı gün çalışmaya başlayan Tahkikat Komisyonu, siyasi hayata yönelik birtakım yasaklar koydu. Fakat muhalefet bu yasakları tanımayacağını söyledi³⁶. Muhalefet Tahkikat Komisyonunun, varlığını gayri meşru görünce, Komisyon kendisine verilen yetkileri yeterli bulmayarak artırılmasını istiyordu.

21 Nisan’da toplanan DP Meclis Grubunun gündeminde, Tahkikat Komisyonu’nun ek yetki talebi vardı. Komisyon Başkanı Ahmet Hamdi Sancar, Komisyonun talep ettiği yetkiler hakkında hazırlanan kanun taslağıyla ilgili gruba bilgiler verdi. Komisyonun bu taleplerini haklı bulan Menderes, CHP’yi kanun dışına çıkmakla suçladı. Menderes, İnönü’nün 18 Nisan’da Mecliste yaptığı konuşmayla Meclisi tanımadığını göstererek, “Şu andan itibaren ihtilali ilan etmiştir” dedi. İnönü’nün sözleri hakkında Menderes, “İhtilal böyle Büyük Millet Meclisi’nde ilan edilerek, davul çalınarak yapılmaz... İhtilal şartları bambaşkadır. İhtilalden hakiki manası ile ürkecek, korkacak ve bunun vukuuna ihtimal verecek bir iktidar işbaşında mevcut olsaydı, tarzı hareket bambaşka olurdu” dedi. Menderes, “Bugün Halk Partisi bir

³³ A. Menderes, *age*, c.IX, s. 187-211

³⁴ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.658

³⁵ TBMM, ZC, D.11, İ.58, c.XVIII, (18 Nisan 1960), s.206-207

³⁶ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.673

ümide bağlamış atisini. Blöfü tahakkuk etmeyecektir. Yapacak adam çıkıp 'İhtilal olacak' der mi? Çıkacağını bilse onun mesuliyetini omuzlarına alır mı? Bu sözleri söyledikten sonra her yerde kımıldanışın mesuliyeti kendisinin olur. (.) Kime, hangi Türk evladına 'Kalkın ey ehli vatan' diyecek? Kim gidecek arkasından bu derbederin? Ankara'ya gelecek, Hükümeti devirecek? O güzel yolları yapan Hükümeti mi, o devri değiştiren Hükümeti mi devirecek?" dedi. Menderes bu süreçte en çok üzüldüğü hususun, "haklı olduğumuz halde ve hakkımızı sabit kılmamak, bilakis haksız vaziyete düşmek" olduğunu söyledi³⁷.

Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten kanun teklifi 25 Nisan'da Meclise verildi. CHP lideri İnönü, basına verdiği demeçte, "İktidarda kalamayacaklarını anlayan DP başları, iktidardan düşmenin korkusu içindedirler. Eşit, serbest ve dürüst seçimleri göze alamayan DP başları, şimdi demokratik nizama, vatandaş hak ve hürriyetlerine açıktan kastederek tam bir baskı ve tedhiş idaresini kurma yoluna girmişlerdir. (...) Artık mücadele, partiler arası bir mücadele olmaktan çıkmıştır. Bu mücadele Türk Milleti ile onun haklarını gasp etmeye çalışan bir avuç insan arasındadır" dedi³⁸. İnönü, gelen askeri müdahalenin iyice yaklaştığını açıkça ilan etmekteydi.

27 Nisan'da kanun teklifi TBMM Genel Kurulu'na geldi. CHP Grubu adına söz alan İnönü, Tahkikat Komisyonu ile doğrudan CHP'nin itham edildiğini söyledi. DP'yi Anayasa dışına çıkarmakla suçlayan İnönü, konuşmasında, "Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz, fakat muvaffak olamayacaksınız. Syngman Rhee [Güney Kore'de devrilen dikta yönetimi lideri] kurtuldu mu?... Üstelik Onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var ne memur ne üniversite ve hatta ne de polis... Olur mu böyle baskı rejimi muvaffak olur mu bu?" dedi. İnönü'nün bu konuşması Meclis zabıtlarından çıkarılarak kendisine 12 oturum Meclisten, çıkarma cezası verildi³⁹. Mecliste, muhalefetin kendisini ifade etme imkânı oldukça zorlaşmıştı⁴⁰. Tahkikat Komisyonu'nun ek yetki talebini Meclis'te DP oylarıyla kabul edildi⁴¹.

27 Nisan'da TBMM Genel Kurul Toplantısı tamamlanınca DP'li milletvekilleri DP grup toplantısına geçtiler. Genel Kurul toplantısına katılmayan Menderes, grupta milletvekillerine hitap etti. Yasalaşan kanun teklifi için gruba teşekkür eden Menderes, İnönü'nün konuşmasını "blöf" olarak niteledi. Menderes'e göre; "Davul, zurna çalarak burada bütün bu hadiseleri ika ederken, düğün evine gider gibi, düğün alayı götürür gibi ihtilal yapılması görülmüş işlerden değildir". Menderes, "Bir insan mazide işgal etmiş bulunduğu mühim mevkilere istinaden; sinine, kemaline dayanarak, kendisinin kulağına fısıldanan yalan yanlış hakikatleri olduğundan başka türlü gösteren sözlere inanarak, yani 'sen bir parmağını kaldıracak olursan bütün memleket senin arkadadır' şeklindeki telkinlere inanarak bu harekete teşebbüs etmenin yollarını ve çarelerini aramaktadır" dedi. İnönü'nün sözleri üzerinden ihtilal hakkında Menderes, "Evet, ihtilal yapacağız, gideceğiz şöyle yapacağız, asacağız, keseceğiz. Nedir bu tehditler, bu haykırımlar; Lâfi güzaf, (boş laf) kizbi sahîh (gerçek yalan), et de görem" dedi⁴². Yetki kanununun Anayasaya aykırı olduğu iddiası karşısında Menderes, "Bizim aldığımız bu tedbirlerin sarahatle (açık bir şekilde) Anayasanın neresinde men edilmiş olduğunu bana

³⁷ A. Menderes, *age*, c.IX, s. 221-226

³⁸ R. S. Burçak, *On Yıl*, s. 682-683

³⁹ TBMM ZC, D.11. İ. 61, c.XIII, (27 Nisan 1960), s.298-301

⁴⁰ BCA 30 1 0 0 1 10 2

⁴¹ Yaklaşık bir ay görev yapan Tahkikat Komisyonu 25 Mayıs'ta Başbakan Menderes'in Anadolu Ajansına, "Bundan takriben bir ay evvel kurulmuş olan Meclis Tahkikat Komisyonu bugün vazifesini bitirmiş bulunuyor. Komisyon üç ayda değil, bir ayda işini bitirdi" beyanıyla görevini tamamladı. *Zafer*, 26 Mayıs 1960

⁴² A. Menderes, *age*, c.IX, s.233-245

gösterirlerse kendimi astırmaya hazırım. Ben bu Mecliste, 30 senedir mebusluk yapmaktayım. Ben bu Meclisin muhtelif encümenlerinde ömür geçirdim. Ben de kanundan ve hukuktan anlarım. Benim de vicdani bir hukukum var, benim de insani vicdanım var. Benim de memlekete bağlı olan vicdanım var. Anayasaya muhalif olduğuna, bilerek bunu söylemezsem vicdansız olarak hareket ettiğime kani olurum. Kendimi levh ederim (kınarım)” dedi.

7. Sokak Olayları ve CHP

Yetki Kanunu'nun yasalaşması üzerine 28 Nisan'da İstanbul'da başlayan öğrenci olayları kısa sürede Ankara'ya sıçradı. Hükümet olayları bastırmak için sıkıyönetim ilan etti. Fakat olaylar iyice tırmanıyordu. Basına konulan yasaklar nedeniyle ortalıkta kulaktan kulağa fisiltı gazetesiyle yüzlerce öğrencinin öldüğüne ilişkin yalan haberler yayılıyordu. DP Grubu acil toplandı. Menderes son olaylar hakkında, *“Bugün fiilen ihtilal içindeyiz. İhtilalin kendine göre bir mantığı, icapları vardır. Biz bütün bunları yaparken mümkün olduğu kadar memleket menfaatlerini müdafaa ve muhafaza etmek ve kısa yoldan her yerde her hareketi lokalize etmek suretiyle neticeler almak yolunda tertiplerimizi almaktayız”* dedi. Olayların sorumlusu ve kaynağı hakkında Menderes, *“Bugün fiilen şu anda dahi Halk Partisi'nin merkezinden sevki idare edilmektedir. Bütün faaliyetlerin talimatı oradan verilmektedir. Hepsini suçüstü yakalayıp layık oldukları cezaya çarptıracağız”* dedi. Gün içinde ikinci kez bir araya gelen DP Grubunda Menderes, CHP'nin olayların içinde olduğundan o kadar emindir ki *“Bugün mülkiye talebesi içinde 3-5 tane Halk Partisi mebusunun, çocuklarımızı kışkırttığı bir hakikattir. Sadece orada yakalayıp ‘Burada sizin işiniz ne?’ demek dahi kâfidir”* dedi⁴³.

Menderes ülkede artan siyasi gerilim ve sokak olaylarından iyice bunalmıştı. 29, 30 Nisan ve 1 Mayıs'ta radyodan öğrenci olaylarını değerlendirdi. Menderes, öğrencilerin bu kadar tepkili olmasına pek bir anlam veremeyerek, *“İçleri kinin ve ihtirasın ateşiyle tutuşturularak kardeş kavgasına susamışçasına sokaklara dökülüp haykıranlar, acaba hangi ezici ve kahredici zulmün veya sefaletin, sanki dinmez durdurulmaz ıstırapı ile harekette? Bu vatanın dinmez ve durdurulmaz bir ıstırapı mı var ki haileler, (acıklı olay) gailleler, yakıp yıkmalara kadar her şey göze alınarak yola çıkılmış bulunmakta? Hayır”. Ülkede hiçbir şekilde bir ihtilali gerektirecek haklı neden olmadığını iddia eden Menderes, mevcut durumu, “Bu, düpedüz bir asilik hareketi... Bir ayaklanma teşebbüsü. Bu, düpedüz bir siyasi irtica”* olarak tanımlamaktaydı⁴⁴.

2 Mayıs'ta DP Grubunu toplayan Menderes, CHP'lileri kastederek, *“Şimdi bizim verdiğimiz hürriyet yüzünden soytarı gibi çıkmışlar, hürriyet edebiyatı yapıyorlar”*. Olaylardan CHP'yi sorumlu tutan Menderes, *“Bir ihtilal hareketi kopmuştur. Bu hareketin başında 4,5,6 Halk Partisi mebusunu görüyoruz. Bunlar ne geziyor orada? (...) Bu isyan hareketine fiilen iştirak etmiş olan mebusların masuniyeti teşriyelerinin (yasama dokunulmazlığı) kaldırılması için Büyük Millet Meclisine, müracaat olunacaktır”* dedi⁴⁵.

Menderes siyasette her bunalduğunda kendisini halkın içine atardı. Halkın yoğun ilgisi ve sevgi gösterisi Menderes'i çok mutlu ediyordu. Halkta her yerde Başbakanı büyük ilgi ve sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Örneğin İstanbul'dan Ordu isimli vapurla yola çıkan Menderes, gecenin geç vakitlerinde Çanakkale açıklarından geçti. Çanakkaleliler gecenin ilerleyen saatine rağmen motorlarla, sandallarla, gemilerle Başbakanın vapurunu denizde karşılayarak meşalelerle selamladılar. Menderes 15 Mayıs'ta İzmir'e geldi. Başbakanı Cumhuriyet Meydanında 200 bin kişinin üzerinde bir kalabalık karşıladı. Menderes'e İzmirli büyük bir ilgi ve coşkun tezahüratlarda bulundular. Başbakan Menderes, bu ilgi ve yoğun kalabalığı

⁴³ A. Menderes, *age*, c.IX, s. 246-254

⁴⁴ *Zafer*, 2 Mayıs 1960

⁴⁵ A. Menderes, *age*, c.IX, s.271-274

görünce büyük moral buldu. Menderes İzmir’de halka yaptığı konuşmada ülkede yaşanan son siyasi olaylar ve sokak hadiselerinden söz etti. Öğrencilerin kışkırtılarak kullanıldığını ifade eden Menderes, asıl sorumluların “muhteriz (çekingen) politikacılar” olduğunu iddia etti. Sokak olaylarında CHP’yi suçlayan Menderes, “*ayaklanma teşebbüsleri uzun yıllar içerisinde hazırlanmış bir harekettir. Hiçbir haklı sebebe dayanmamaktadır. Seçimlerden ümidini tamamen kesmiş olanların uzun hazırlıklar yolunda sahneye koydukları tertiplerin bir eseridir*” dedi⁴⁶.

8. CHP, Ordu ve İhtilal

DP iktidara geldiği ilk günlerde, ilk icraatı ordunun tepesinden başlayarak kapsamlı bir tasfiye operasyonu gerçekleştirmek oldu. Bu operasyonun en önemli nedeni CHP’nin ordu üzerinden iktidara müdahale edebileceği endişesiydi. Menderes, ordunun zirvesiyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının seçiminde çok titiz davrandı. DP iktidarı süresince görev yapmış üst düzey askerler, emekliye ayrıldıktan sonra da DP saflarında siyaset yapmaya devam ettiler. Böylece ordunun sürekli DP’nin kontrolü ve denetimi altında olduğuna inanıldı. Oysa generallerin DP’yle olan ilişkileri ordunun alt kadrolarında üzüntüyle izleniyordu⁴⁷.

Orduya büyük önem veren Başbakan Menderes, “*Türk Ordusu bütün tarih boyunca şeref destanları yaratmış olan ve büyük Türk Milletinin cevherini temsil ve özünü teşkil eden büyük kutsi bir varlıktır. Türk ordusu memleketimizin hudutlarını teminat altında bulundurmanın, yurdun istiklal ve hürriyetini koruyabilmenin yegâne amilidir. Ordusunu sevmeyen, ona karşı en derin hürmet beslemeyen bir Türk olamaz*” diyordu⁴⁸. Ordudan iktidara karşı bir hareket ihtimalinden söz edilse, Menderes kesin ve kararlı bir şekilde orduya laf söyletmez, Türk ordusu üzerine toz kondurmazdı⁴⁹. Menderes’in orduya olan güveni ve sempatisine rağmen askerler DP’ye aynı güven ve sempatiyi hissetmiyorlardı. DP iktidarına karşı cuntacı yapılanmanın oluşması ve ordu içinde birbirinden habersiz birçok cuntanın birleşerek büyük bir güç haline gelmeleri fazla zor olmadı.

Darbeci subayların askeri müdahaleye hazırlık döneminde en fazla sıkıntıyı, darbeye öncülük edecek karizmatik bir lider bulmakta yaşadılar. Cuntacı askerler, birçok üst düzey askere ve sivil kişilere darbeye liderlik yapması için girişimlerde bulundular. Bu girişimlerden birisinde de İsmet İnönü’ye bu darbe oluşumunun başına geçmesi teklifi götürüldü. CHP üst yönetimi darbeye sıcak bakarken⁵⁰, İnönü bu teklifleri kesinlikle reddetti⁵¹. İsmet İnönü’nün ordu içindeki hareketlenmelerden, rahatsızlıklardan ve en önemlisi cuntacı yapı hakkında bilgisi vardı⁵². İnönü, bu yapılarla hiçbir zaman doğrudan iletişim kurmadığı gibi, bunları ihbar etmeyi de düşünmedi. Menderes’in ısrarla CHP’yi darbecilikle suçlamasını reddeden İnönü, hiçbir zaman bu ülkede bir daha darbe olmaz demedi. Hatta İnönü’nün sadece söylemleri üzerinden Türkiye’de gelmekte olan darbeyi görmek mümkündür.

1957 seçimleri öncesinden başlayarak başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere DP liderlerine isimsiz ihbar mektupları geliyordu. Bu mektuplarda ordu içerisindeki kaynaşmalar

⁴⁶ Zafer, 16 Mayıs 1960

⁴⁷ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, YKY, İstanbul 2010, s. 70

⁴⁸ Zafer, 2 Ekim 1951

⁴⁹ Rıfki Salim Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matb., Ankara 1976, s. 37

⁵⁰ CCGA, 4/4-21 4346-2

⁵¹ A. İpekçi-Ö. S. Coşar, *age*, s. 47

⁵² A. Çelikoğlu, *age*, s. 82

ve askerlerin hükümete karşı bir hazırlık içerisinde olduğunu gösteren bilgiler vardı⁵³. Bu ihbar mektupları hiçbir zaman tam anlamıyla ciddiye alınarak bir soruşturma konusu yapılmadı.

Darbecilere yönelik en önemli ihbar, Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu tarafından yapıldı. Kuşçu'nun ifade ettiği ihbarın ciddiyeti üzerine Başbakan Menderes'in talimatıyla İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin olay hakkında bir tahkikat için görevlendirildiler. Binbaşı Kuşçu darbenin planlarını en ince ayrıntısına kadar anlattı. Kuşçu'nun verdiği bilgilerle 9 subay tutuklandı. Askeri mahkemede yargılanan bu subaylar 25 Kasım 1958'de beraat ederken, Samet Kuşçu iftira atmaktan suçlu bulunarak 2 yıl hapis ve ordudan ihraçla cezalandırıldı⁵⁴. Oysa ihbarla verilen bilgiler 27 Mayıs'ın gerçek planlarıydı.

Darbecileri ifşa eden bu fırsat neden değerlendirilememişti? Olayı başta askeri mahkeme ciddi bir şekilde inceleyerek araştırmadı. Milli Savunma Bakanı Ergin, olayın gerçekliğini çok iyi biliyordu, fakat mensubu olduğu hükümete ihanet ederek darbecileri korudu⁵⁵. Başbakan Menderes'te bu olayın orduya zarar getireceğini düşünerek soruşturmanın fazla derinleştirilmesine gerek görmedi. Meselenin ciddiyetini yalnızca Cumhurbaşkanı Celal Bayar anlamıştı. Fakat Bayar'ın bütün takip ve ısrarları sadece Milli Savunma Bakanı'nın değiştirilmesiyle sonuçlandı. Bu olay Menderes tarafından yeterince önemsenmediği için sonuçsuz kaldı⁵⁶. 9 Subay Olayı'nın tek pratik sonucu, darbe örgütlenmesi bir panikleme yaşadı ve bu durum DP iktidarının ömrünün daha da uzamasına sebep oldu.

1959'da Başbakan Menderes, Londra'ya Kıbrıs görüşmeleri için giderken uçağı Londra yakınlarında düştü. Bu uçak kazasını Menderes hafif yaralarla atlarken, yakınlarında bulunan pek çok kişi hayatını kaybetti. Hayatını kaybedenlerden birisi de Menderes'in askeri yaveriydi. Bu yaverin özel eşyaları toparlanırken, bir darbe yapılanması içinde olduğunu gösteren pek çok evrak ve belgelere rastlandı. Menderes, bütün bu belgeleri gördüğü halde merhum subaya ve orduya zarar gelme ihtimalini düşünerek darbe hazırlıklarını gösteren bu belgelerin imha edilmesini istedi⁵⁷. Bu olay kimseye duyurulmadan kapatıldı.

21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri Sıhhiye Orduevi'nin önünde toplanarak Çankaya'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Aslında kalabalık içinde öğrenci sayısı 250-300 dolaylarında iken farklı rütbelerde birçok subayla kalabalığın sayısı 1000'e ulaşıyordu⁵⁸. Askeri teamüllerde yer almayan ve kanunlara aykırı bu yürüyüş dikkatleri ordu üzerine çekti. Bu olay başta DP'liler olmak üzere herkesi tedirgin etmişti. Menderes, olay hakkında genel bir bilgi sahibi olduktan sonra, Genelkurmay Başkanı'na, "*talebelerin masumane bir yürüyüş yaptıklarının anlaşılması olduğunu söyledi ve ağır bir hareket yapmak olmaz*" dedi⁵⁹. Menderes, bu yürüyüşün detaylı araştırılıp ilgili kişilerin cezalandırılmasına lüzum görmedi.

Harp Okulu yürüyüşü sonrasında herkes yaklaşan askeri darbeyi açık bir şekilde görüyor fakat gününü kestirmekte zorlanıyordu. İçeride, dışarıda ve her yerde darbe konuşuluyordu. Herkes yaklaşan felaket hakkında Menderes'e bir şeyler söylemeye çalıştı. Hatta Milli Emniyet Teşkilatı [O günkü MİT] Başkanı Celal Tefvik Karasapan, bizzat Başbakan Menderes'e "Bir

⁵³ R. S. Burçak, *On Yıl*, s. 527

⁵⁴ İdris Gürsoy, *Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu*, Kaynak Yay., İzmir 2012, s. 93

⁵⁵ Tutuklanan 9 subaydan birisi olan Güventürk, ihbardan iki gün önce MSB Ş. Ergin'e darbe yapılanmasının liderliğini teklif etmiş Ergin, "Ben basit bir avukatım, bir ihtilale liderlik yapabilecek adam değilim" diyerek teklifi reddetmişti. A. İpekçi-Ö. S. Çoşar, *age*, s. 50. Bakan Ergin bu görüşme ve teklif hakkında kimseye bilgi vermediği gibi şimdi bir ihbarla Güventürk'ün darbeci olduğu iddiası önüne geldiğinde bu iddiaların ciddi olup olmadığını bilemediğini söyledi. R. S. Burçak, *On Yıl*, s. 535

⁵⁶ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.534

⁵⁷ Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir ihtilal 1955-1960*, Bilgi yay., Ankara 1984, s. 263

⁵⁸ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına!*, Ar Matb. İstanbul 1968, s. 76-78

⁵⁹ R. S. Burçak, *On Yıl*, s.697

haber aldık, birkaç gün sonra darbe yapılacak” dedi. Menderes bu habere çok kızarak, “*Benimle ordunun arasına girmeyin Celal Bey... Bana böyle ordu aleyhine haberler getirmeyin*” dedi⁶⁰. Menderes, kendisine yapılan darbe ihbarlarının hiç birisini ciddiye almadı.

Adnan Menderes’ in yakın arkadaşları da Silahlı Kuvvetler içerisinde bir kaynaşma olduğu ve ordunun politik hayata müdahale için hazırlık yaptığını görüyorlardı. Bu durumu Menderes’e söylemek için çabalıyorlar fakat Menderes bu sözlere kesinlikle itibar etmiyordu⁶¹. 24 Mayıs akşamı yakın dostlarıyla yüksek bir terastan Ankara’yı seyreden Menderes, yapmış olduğu hizmetlerden gurur duyarak geleceğe umutla bakıyordu. Bir ara yakın dostlarına dönerek Menderes, “*İhtilal olacakmış bir teranedir tutturmuşlar! İhtilal, İhtilal, şu karşımızda masum masum bizi korumak için sabaha kadar nöbet bekleyen Mehmetçik mi bize ateş edecek? Bunlar mı karşı çıkacaklar. Biz ne yaptık bu Mehmetçiklere, ne günah işledik! Canımızı dişimize takmışız onlara hizmet ediyoruz. Köyüne yol götürdük, su götürdük, okul yaptırдық, doktor gönderdik. Köylümüzü elektriğe kavuşturalım diye çırpınıyoruz. İzmir’de gözlerinizi gördünüz. İhtilal yalanlarına, iftiralarına en güzel cevabı vatandaşlar bizden esirgemedikleri coşkun sevgileriyle en güzel biçimde vermişlerdi*” dedi⁶².

Darbenin gerçekleştiği saatlerde Menderes, Eskişehir Şeker Fabrikasının misafirhanesindeydi. Gece askerin hareketliliğini fark eden Menderes, son derece sakin ve soğukkanlı bir şekilde farklı vilayetin valilerini arayarak ülkede ne olduğunu anlamaya çalıştı⁶³. Menderes’in ihtimal vermediği darbe hiç beklemediği bir zamanda gerçekleşti. 27 Mayıs sabahı Ankara Radyosu, “*Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır*” diyordu⁶⁴. Artık ülkede bir askeri müdahalenin gerçekleştiği anlaşılıyordu. Bunun üzerine Menderes, otomobille Eskişehir’den ayrılarak Kütahya’ya hareket etti. Eskişehir’de Menderes’i bulamayan askerlerin kısa bir bocalama sonrasında Menderes’e Kütahya’da, “*Silahlı Kuvvetlerin memleket idaresini ele aldığını*” bildirdiler. Menderes, hiçbir direniş göstermeden askerlere sakin bir şekilde teslim oldu⁶⁵.

Sonuç

Başbakan Menderes, halkın bağrından çıkmış ve ülkesine bağlılığı kuşku götürmeyen bir devlet adamı olarak askerler için son derece olumlu ve iyimser düşüncelere sahipti. Ordunun modernleşmesi ve subayların daha iyi yetişmesi için büyük emek veren Menderes, ordu üst yönetimiyle sürekli irtibat halindeydi. Menderes, on yıllık başbakanlığı süresince ordunun işlerine fazla karışmadan, sadece ordu tepe yönetimine kendisine sadık subayları getirerek orduyu kontrol altına aldığını düşündü. Menderes, askerlerin hiçbir zaman DP iktidarına karşı bir hareketin içine gireceğine ihtimal vermedi. Menderes, ordu içindeki bir takım cunta hazırlıkları ve bu cuntalar hakkındaki ihbarları, ordunun zarar göreceğini düşünerek ciddiye almadı. Ordudan böyle bir eylemi beklemeyen Menderes, orduya karşı darbeyi önleyici hiçbir hazırlık yapmadı.

İsmet İnönü gibi geçmişi parlak başarılarla dolu bir liderle iktidar mücadelesi vermek Adnan Menderes’i çok yordu ve yıprattı. Ankara’da siyasi kavgalardan bunalan Menderes, önce

⁶⁰ Davut Dursun, *27 Mayıs Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 187

⁶¹ R. S. Burçak, *Yassıada*, s. 38

⁶² M. Sarol, *age*, s. 1085-1086

⁶³ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yay., İstanbul 1990, s. 19

⁶⁴ *BCA*, 030 01 00 00 16 86 4 4

⁶⁵ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, Milliyet Yay., İstanbul 1985, s. 83-85

TBMM'de genel kurul oturumlarına katılmaktan vazgeçti, ardından da her fırsatta kendisini halkın içine atarak moral bulmaya çalıştı. Menderes, sonuna kadar halkın yanında olduğunu düşünerek, halkın kendisini hiçbir zaman yalnız bırakabileceğini düşünmedi.

Herkesin adım adım gelen darbeyi gördüğü bir siyasi ortamda, Menderes'te olası bir darbenin yaklaştığının farkındaydı. Menderes'e göre ordu ve halk, DP'nin yanında olduğuna göre darbeye ancak bir avuç CHP'li teşebbüs edebilirdi. Menderes'e göre CHP, seçimle iktidara gelme umudunu kaybettiği için darbeye iktidara gelmeyi düşünüyordu. Menderes bu durumu ispatlamak için TBMM'de bir Tahkikat Komisyonu kurulmasını talep etti. Menderes'e göre, böylece hazırlığının yapıldığını düşündüğü "ihtilal" engellenmiş olacaktı. Darbeyi yanlış yerden bekleyen Menderes, darbeyi engellemek için yanlış tedbirler aldı. Menderes'in özellikle aşırı yetkilerle donatılmış bir "Tahkikat Komisyonu" kurdurması darbenin yapılma sürecini hızlandırdı. Menderes'in bu yanlış politikaları darbecilerin meşruiyet arayışını kuvvetlendirerek darbeye olan sivil desteği artırdı.

Kaynakça

Arşivler ve Resmi Yayınlar

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi (CCGA)
TBMM Tutanak Dergisi (TBMM TD)
TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

Sürelî Yayınlar

- Cumhuriyet
Milliyet
Zafer

Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Alkım Yay., İstanbul 2004
ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara 2004
ARCAYÜREK, Cüneyt, *Bir İktidar Bir ihtilal 1955-1960*, Bilgi Yay., Ankara 1984
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C. III, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006
BATUR, Muhsin, *Anılar ve Görüşler*, Milliyet Yay., İstanbul 1985
BURÇAK, Rıfki Salim, *İdamların İçyüzü*, Demokratlar Kulübü Yay., Ankara 1997
BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nuro Matbaacılık, Ankara 1998
BURÇAK, Rıfki Salim, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matb., Ankara 1976

- ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, *Anılarım*, Yılmaz Yay., İstanbul 1990
- ÇELİKOĞLU, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, YKY, İstanbul 2010
- DEMİR, Şerif, *Düello Menderes ve İnönü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
- DEMİR Şerif, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yay. İstanbul 2010
- DURŞUN, Davut, *27 Mayıs Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001
- GÜRŞOY, İdris, *Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu*, Kaynak Yay., İzmir 2012
- İPEKÇİ, Abdi- Coşar, Ömer Sami, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012
- KARACAN, Ali Naci, "İnönü'nün İzmir Nutku", *Milliyet*, 6 Ekim 1952
- MARDİN, Şerif, "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 177-194
- MENDERES, Adnan, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, C. VIII-IX, Haz. H. Kılçık, Ankara 1992
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul 2010
- SAROL, Mükerrrem, *Bilinmeyen Menderes*, C. II, Kervan yayıncılık, İstanbul 1983
- ULAY, Sıtkı, *Harbiye Silah Başına!*, Ar Matb. İstanbul 1968